

UNERGATÍV ÉS/VAGY UNAKKUZATÍV: A SZEMELFAKTÍV IGÉK ARGUMENTUM- SZERKEZETÉRŐL, SZEMANTIKÁJÁRÓL ÉS SZINTAXISÁRÓL A MAGYARBAN

Halm Tamás

Bevezetés

Ebben a dolgozatban a magyar mozzanatos (szemelfaktív) igék szintaktikai viselkedésének és szemantikai jellemzőinek kapcsolatát vizsgáljuk. A magyar szemelfaktívok különleges tulajdonsága, hogy mind az unakkuzatív, mind pedig az unergatív igékre jellemző mondattani szerkezetekben szerepelhetnek, s ez a kettős viselkedés kizárólag erre az igeosztályra jellemző a magyarban. A dolgozat fő célja az, hogy erre a megfigyelésre magyarázatot találjunk. A dolgozat másodlagos célja pedig az, hogy a fenti jelenség modellezésére javasolt megoldással hozzájáruljunk az unakkuzativitás gradualitásával foglalkozó szakirodalomhoz mind empirikus, mind pedig teoretikus szempontból.

Tézisünk az, hogy a mozzanatos igék szintaktikai viselkedésük alapján az unergatív és az unakkuzatív igék határmezsgyéjén foglalnak helyet, s ez a kettős szintaktikai viselkedés a szóban forgó igék szemantikai jellemzőiből vezethető le. A szemelfaktív igék fenti viselkedése konkrétan egy olyan modellben ragadható meg, amelyben argumentumuk több (opcionális) beillesztési hellyel rendelkezik.

A tanulmány szerkezete a következő. Az unakkuzativitási hipotézis (1. fejezet) és annak főbb elméletei (2. és 3. fejezet) áttekintése után a magyar szemelfaktív igék (4. fejezet) vizsgálata következik szintaktikai (5. fejezet) és szemantikai (6. fejezet) szempontból. A 6. fejezetben ismertetjük a magyar szemelfaktív igék kettős unakkuzatív-unergatív viselkedésének magyarázatára vonatkozó javaslatunkat is. A konklúzióban (7. fejezet) a tanulmány összefoglalását adjuk, illetve kitekintünk a nyitva hagyott, még tisztázandó kérdések felé.

1. Az unakkuzativitási hipotézis

A nyelvelírásban az igéket, illetve predikátumokat hagyományosan két csoportra osztják argumentumszám szerint: az úgynevezett egyargumentumú (intranszítív, tárgyatlan) igékre (mint például *fut, érkezik*) és a kétargumentu-

mú (transzítív, tárgyas) igékre: (mint például *olvas*). Ehhez társulhatnak még harmadik csoportként a háromargumentumú (ditranzítív) igék (például *ad*).

Az unakkuzativitási hipotézis tulajdonképpen ennek a hagyományos felosztásnak a finomítása, amennyiben azt állítja, hogy az egyargumentumú igék osztálya nem homogén, hanem az igék mondattani viselkedése alapján kettébontható (Perlmutter 1978). E két csoportot az unergatív és az unakkuzatív igék jelentik: előbbiek argumentuma a kétargumentumú ige alanyához, utóbbiaké a tárgyhoz hasonlóan viselkedik.

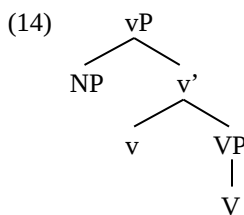
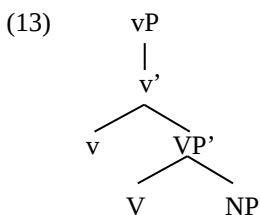
Az unakkuzativitási szakirodalomban¹ az unergatív és unakkuzatív igék elkülönítésére számos úgynevezett próba (teszt) ismeretes. E tesztek részben nyelvspecifikusak, amennyiben nem mindegyik teszt alkalmazható minden vizsgált nyelvben. A legfontosabb próbák a következők (Alexiadou 2004, Bene 2005):

- Segédigeválasztás – ez a teszt jellemzően az indoeurópai nyelvekre használatos: az igéket aszerint csoportosítja, hogy összetett igealakjait a létigével (*sein, être* stb.) vagy a birtoklást kifejező igével (*haben, avoir* stb.) mint segédigével képzik-e:
 - (1) *Marie est arrivée en retard.*
 Marie AUX(lét)-PRT.3P.SG érkezik-PERF.FEM késésben
 ‘Marie későn érkezett.’ → unakkuzatív
 - (2) *Marie a rougi de honte.*
 Marie AUX(birtokos)-PRT.3P.SG vörösödik-PERF szégyenből
 ‘Marie elvörösödött szégyenében.’ → unergatív
- Rezultatív szerkezet – az úgynevezett rezultatív, eredményállapotot kifejező szerkezetben jellemzően csak páciens szerepet játszó argumentumok, vagyis egy kétargumentumú ige tárgya és egy unakkuzatív ige argumentuma szerepelhetnek (Levin–Rapaport–Hovav 1995: *Direct Object Restriction*):
 - (3) *John painted the door red*
 John festett az ajtó-ACC piros
 ‘John pirosra festette az ajtót.’
 - (4) **John shouted hoarse.*
 John kiabált rekedt
 ‘John rekedtre kiabálta magát.’
 - (5) *The bottle broke open.*
 az üveg tört nyílt_{ADJ}
 ‘Az üveg kinyílt.’

¹ Az unakkuzativitás szakirodalmát többek között Alexiadou (2004) foglalja össze.

- *There*-szerkezet: az angolban az úgynevezett *there-insertion* csak unakkuzatív igék esetében valósulhat meg:
 - (6) *Three men arrived. There arrived three men.*
három férfiak érkezett ott érkezett három férfiak
‘Három férfi érkezett.’
 - (7) *Three men walked. *There walked three men.*
három férfiak sétált. ott sétált három férfiak
‘Három férfi sétált.’
- A magyarban igekötőt csak tárgyas, illetve unakkuzatív igék vehetnek fel, amennyiben az igekötőt egy téma szerepű argumentumhoz kapcsolódó másodlagos predikátumként elemezzük (É. Kiss 2006):
 - (8) *Feri megsütötte a kenyeret.*
 - (9) *Feri megérkezett.*
 - (10) **Feri elénekelt.*
- A magyarban az *egyet* áltárgy csak unergatív igék esetén lehetséges (Kiefer 1992, Piñón 2001):
 - (11) *Feri futott egyet.*
 - (12) **Feri érkezett egyet.*

A fent ismertetett szintaktikai tesztek jelentős közös jellemzője, hogy arra mutatnak rá, hogy az unakkuzatív igék argumentuma a kétargumentú ige tárgyához, az unergatív igék argumentuma pedig a kétargumentú igék alanyához hasonlóan viselkedik.² Ennek megfelelően a sztenderd szintaktikai ábrázolások azt feltételezik, hogy az unakkuzatív igék argumentuma a tárgy helyén generálódik a mélyszerkezetben (13), az unergatív igéké pedig az alany helyén (14):

² Így például (12) agrammatikusságának a magyarázata az, hogy mind a felszíni alanyt, mind az áltárgyat a belső argumentum helyén kellene beilleszteni.

2. Szintaxis és szemantika

Az unakkuzativitási hipotézishez kapcsolódó nyelvészeti kutatások homlokterében két kérdés áll. Az egyik az, hogy a szintaxisban kimutatható unergatív-unakkuzatív különbség visszavezethető-e a szóban forgó predikátumok, illetve azok argumentumainak szemantikai jellemzőire. A másik kérdés pedig az, hogy ez a kapcsolat, amennyiben létezik, a lexikális szemantika szintjén ragadható-e meg (vagyis egy predikátum unergativitása/unakkuzativitása annak szemantikai jellemzőin keresztül a lexikonban van-e kódolva) (Dowty 1991, Levin–Rappaport–Hovav 1995), vagy pedig a predikátum mondat szintű tulajdonságaként kell elemeznünk, a teljes mondat elemeiből, illetve szerkezetéből kompozicionálisan felépülő mondatjelentésre támaszkodva (Borer 1994, van Hout 2004), jellemzően az aspektus és unakkuzativitás szoros kapcsolatát feltételezve.

A lexikális szemantikai modellekben az igék lexikai-szemantikai reprezentációjából úgynevezett leképező szabályok segítségével vezethetők le a szintaktikai konfigurációk. E megközelítés egyik klasszikus képviselője Dowty (1991), aki úgynevezett jelentéstani proto-szerepeket (*semantic proto-roles*) definiál, melyek megléte vagy hiánya határozza meg az argumentum elhelyezkedését az ágens-páciens spektrumon, s ezen keresztül az ige elhelyezkedését az unergatív-unakkuzatív spektrumon. Proto-ágens (vagyis ágensségre-unergativitásra hajlamosító) jegyek a következők: szándékoltáság (*volitionality*), érzékelés (*sentience/perception*), esemény okozója, más szereplőben bekövetkező változás előidézője, az ige által leírt eseménytől független létezés (a beszédszituáció univerzumában). Proto-páciens jellemzők: állapotváltozás éri, létesített tárgy, más szereplő által előidézett változás/esemény érintettje, statikus, nem létezik az ige által leírt eseménytől függetlenül. A tisztán proto-ágensi jellemzőkkel rendelkező alanyú igék unergatívak, a proto-páciensi alannal rendelkező igék unakkuzatívak, a kevert jellemzőkkel rendelkezők instabilak.

Fontos kiemelni, hogy Dowty (1991) modellje nem determinisztikus abban az értelemben, hogy megengedi azt, hogy egyes igék sem tisztán unergatívak, sem pedig tisztán unakkuzatívak ne legyenek, hanem mintegy e két pólus meghatározta spektrum belsejében helyezkedjenek el.

Levin–Rappaport–Hovav (1995) determinisztikus modellt javasol, elsősorban az angol nyelv vonatkozásában: eszerint a szemantikai jellemzők és a szintaktikai viselkedés közötti kapcsolatot úgynevezett hozzárendelő szabályok (*linking rules*) írják le, melyek alkalmazási sorrendje nyelvenként változó lehet. Azt, hogy egy-egy argumentum külső vagy belső argumentumként

(mélyszerkezeti alanyként vagy mélyszerkezeti tárgyként) realizálódik-e, az ige által leírt eseményben betöltött szerep határozza meg az alábbiak szerint:

- Közvetlen okozó (immediate cause) → külső argumentum
- Irányított változás tárgya (directed change) → belső argumentum
- (Nem)létezését állítja a predikátum (existence) → belső argumentum
- Egyéb (default) → belső argumentum

3. Az unergativitás és az unakkuzativitás elmosódó határa

Míg az unakkuzativitási hipotézis eredeti formájában azt feltételezi, hogy az egyargumentumú igék mindegyike egyértelműen besorolható vagy az unergatív, vagy az unakkuzatív igék körébe, újabb kutatások (Sorace 2000, Alexiadou 2004) arra engednek következtetni, hogy ez koránt sincs így: bár számos ige szintaktikai viselkedése alapján valóban egyértelműen unergatívként vagy unakkuzatívként viselkedik, más igék mondattani szempontból ingadozó viselkedést mutatnak (mind egy adott nyelven belül, mind pedig különböző nyelveket összehasonlítva):

- Egyes igék/igetípusok (pl. a létezés kifejező igék) egyes nyelvekben unergatívok, másokban unakkuzatívok:

(15) *I vampiri non sono mai esistiti*

A vámpírok nem AUX (lét) soha léteztek

‘A vámpírok soha nem léteztek.’ → unakkuzatív

(16) *There exist three versions of the manuscript.*

Ott léteznek három változatok a kézirat-GEN

‘A kéziratnak három változata létezik.’ → unakkuzatív

(17) *Die Dinosaurier haben/*sind wirklich existiert.*

A dinoszauruszok AUX (birtokos)/AUX (lét) valóban létezett

‘A dinoaszauruszok valóban léteztek.’ → unergatív

- Egy nyelvben belül vannak ingadozó esetek

(18) *La villa ha appartenuto/è appartenuta alla mia famiglia.*

A nyaraló AUX(birt.) tartozik-PERF/AUX(lét) tartozik-PERF,FEM az én családomhoz

‘A nyaraló a családomhoz tartozott.’

Ez arra utalhat, hogy az éles unergatív-unakkuzatív szembenállás helyett egy unergatív-unakkuzatív kontinuumot (spektrumot) kell feltételeznünk, melynek szélein az egyértelműen unergatív, illetve unakkuzatív igék foglalnak helyet, a spektrum belseje felé haladva pedig egyre inkább ingadozó viselkedéssel találkozunk. Amennyiben ez így van, érdekes kérdés, hogy ez a megfigyelés miként magyarázható a szóban forgó igék szemantikai jellemzőivel. Sorace (2000) az alábbi modellt javasolja a jelenség leírására:

Ige/predikátum szemantikai jellemzése

- helyváltozás (*change of location*)
- állapotváltozás (*change of state*)
- fennálló állapot folytatódása
(*continuation of a pre-existing state*)
- állapot fennállása (*existence of state*)
- irányítatlan folyamat
(*uncontrolled process*)
- irányított folyamat, mozgás
(*controlled process, motional*)
- irányított folyamat, nem mozgás
(*controlled process, nonmotional*)

Szintaktikai viselkedés (segédigeválasztás)

BE (legkisebb variáció)

HAVE (legkisebb variáció)

Vagyis (nyelvek közötti összehasonlításban és egy nyelven belül is) egyértelműen unakkuzatívák az irányított helyváltozást kifejező igék, és egyértelműen unergatívák nem mozgás jellegű, irányított folyamatokat jelölő igék, míg az állapot fennállását vagy irányítatlan folyamatot jelölő igék szintaktikai besorolása bizonytalan. Fontos észrevenni, hogy Sorace olyan szemantikai jegyeket használ, amelyeket az unakkuzativitási szakirodalom már korábban is azonosított; megközelítése annyiban újdonság, hogy azok segítségével egy spektrumot/hierarchiát definiál.

A fenti jellemzők releváns szemantikai jegyei tehát a következők:

- folyamat/állapot (*dynamicity/stativity*)
- érintettség (*affectedness*)
- folyamat és érintettség esetén:
 - hely- vagy állapotváltozás (*change of location* vs. *change of state*)
- belső vagy külső okozás (*internal/external causation*)
- (az argumentum általi) irányítottság (*control*)
- ágéntivitás (*agentivity*)
- telikusság (*telicity*)

A fenti megközelítés deskriptív szempontból erős, ugyanakkor hátránya az, hogy nem egyértelmű az egyes jellemzők szerepe, illetve az, hogy ezek együttesen hogyan határozzák meg a unergativitást/unakkuzativitást: így például a cselekvésigék (az érintettségtől függően) a spektrum ellentétes széléin helyezkednek el. Az elemzés egyoldalúsága, hogy az unakkuzativitás-próbák közül csupán egyet vizsgál, a segédige-választást; s ebből következően vizsgálódásának körét az indoeurópai nyelvekre szűkíti le. Az elemzés előnye

ugyanakkor, hogy empirikusan cáfolható predikciókat tesz, például azt, hogy amennyiben egy nyelvben egy állapot fennállását kifejező igék unakkuzatívok, úgy minden a fenti hierarchiában fölöttük elhelyezkedő igitípus szintén unakkuzatív.

4. Mozzanatos (szemelfaktív) igék

A mozzanatos igék olyan eseményeket jelölnek, melyek egyetlen időpillanatban következnek be, nincs előkészítő szakaszuk, és nincs utalás az esemény eredményeképpen létrejövő végállapotra. Smith (1991) Vendler (1957) alapján az igék/predikátumok osztályozására három jegyet javasol:

- statikus/dinamikus (*stative/dynamic*),
- duratív/időben pontszerű (*durative/instantaneous*)
- telikus (van természetes végpont, eredményállapot, és az része a leírt eseménynek)/atelikus (*telic/atelic*)

E jegyek segítségével öt igeosztályt különít el, a klasszikus vendleri négyes felosztást kibővítve a szemelfaktívok osztályával:

- Állapotok (*States*): statikus, duratív, atelikus
- Cselekvések (*Activities*): dinamikus, duratív, atelikus
- Teljesítmények (*Accomplishments*): dinamikus, duratív, telikus (egy folyamat és az azt követő eredményállapot)
- Szemelfaktívok (*Semelfactives*): dinamikus, időben pontszerű, atelikus
- Eredmények (*Achievements*): dinamikus, időben pontszerű, telikus

A magyar nyelvben a szemelfaktívok azonosítása az időhatározókkal való kompatibilitás vizsgálatával lehetséges (Kiefer 2006), a mozzanatos igék ugyanis csak a –kor ragos időhatározóval összeegyeztethetőek:

- (19) *A fény hat órákor felvillant.*
- (20) **A fény hat óra alatt felvillant.*
- (21) **A fény hat óráig felvillant.*
- (22) **A fény hat órán keresztül felvillant.*

A magyar szemelfaktívok jellemzője, hogy morfológiailag jelölve vannak: -en, -dul vagy -int végződéssel rendelkeznek (ugyanakkor nem minden ilyen végződésű ige mozzanatos, pl. *rohan*). Az -en végződéssel való szóképzés jelenleg is produktív (pl. *trottyan*). Érdekeség, hogy az egyargumentumú szemelfaktívok -t képzős tranzitív párral rendelkeznek (*villan-villant*), ami egyébként meglehetősen általános az unakkuzatívok körében (*esik-ejt, sül-süt, romol-ront*). Az -en-szemelfaktívok esetén egy párhuzamos -o(n)g

paradigmát látunk, amely iteratív olvasatú igéket eredményez: *villan-villog, pattan-pattog*.

A továbbiakban tehát azokat az igéket tekintjük szemelfaktívnak, amelyeket a Kiefer (2006) által javasolt időhatározó-kompatibilitási próba szemelfaktívként azonosít. Fontos megjegyezni, hogy a fenti próba konzisztens a Smith (1991) által javasolt igeosztály-taxonómiával (amennyiben a pontszerűség, a telikusság és a dinamikusság vizsgálatán alapul): a vendleri eredmény-alosztálytól való különbséget az atelikusság, illetve a (20) és (21)-ben szereplő időhatározókkal való inkompatibilitás jelzi.

A tanulmányt elbíráló névtelen lektor véleményében kétségre vonja a külön szemelfaktív osztály szükségességét, arra hivatkozva, hogy az általa duratívként azonosított szemelfaktívok (pl. *csavarint*) a teljesítményigék, a punktuálisok (pl. *felvillan*) pedig az eredményigék közé sorolhatóak. A szemelfaktívok két osztályát szerinte az adjunktummal való módosíthatóság különíti el:

(23) *Feri lassan csavarint egyet.*

(24) **A fény lassan felvillant.*

Saját intuíciónk szerint a (23) és (24) mondat grammatikalitása között nincs különbség. Ennél perdöntőbb ugyanakkor, hogy a Kiefer (2006) által javasolt időhatározó-tesztek egyértelműen kizárják azt, hogy például a *csavarint*-ot duratívnak tekintsük:

(25) **Feri másodperceken át csavarintott egyet.*

(26) **Feri másodperceken át megcsavarintotta a kutya füvét.*

Ami a *felvillan* esetleges eredményige státuszát illeti, az időhatározó-teszt itt egyértelműen az eredményállapot hiányára mutat rá:

(27) **A fény két óráig felvillant.* (vö. Két óráig elérték a csúcst.)

Összefoglalva: az időhatározó-tesztek egyértelműen a vendleri osztályoktól elkülönülő, ám egységes igeosztályként azonosítják a magyarban a szemelfaktívokat; a szemelfaktívok esemény-, illetve eredményigeként való elemzése pedig empirikusan jelentős problémákba ütközik. Ezért úgy véljük, akkor járunk el helyesen, ha a szemelfaktívokat külön igeosztályként kezeljük.

5. A szemelfaktív igék szintaktikai viselkedése a magyarban

5.1 Unakkuzativitás-tesztek a magyarban

A magyar nyelvre vonatkozóan a szakirodalomban az alábbi főbb unakkuzativitás-tesztek ismertek:

- Igekötő (É. Kiss 2006): → unakkuzatív
(amennyiben az igekötőt egy téma szerepű argumentumhoz kapcsolódó másodlagos predikátumként elemezzük)
(28) *Feri megsütötte a kenyeret.*
(29) *Feri megérkezett.*
(30) **Feri elnevetett.* (=‘Feri elnevette magát.’)
- Egyet (Kiefer 1992, Piñón 2001): → unergatív
(31) *Feri futott egyet.*
(32) **Feri érkezett egyet.*
- Inkorporált alany felvétele (Marác 1989, É. Kiss 2002): → unakkuzatív
(33) *Vendég érkezett.*
(34) **Munkás dolgozott.*
- Rezultatív szerkezet (Csirmaz 2006): → unakkuzatív
(a rezultatív elem thémai argumentumot igényel)
(35) *Juli darabokra törte a vázát.* (tranzitív)
(36) *A váza darabokra van törve.* (passzív)
(37) *A váza darabokra tört.* (unakkuzatív)
(38) **Juli betegre nevetett.* (=‘Juli betegre nevette magát.’)

5.2 A magyar szemelfaktív igék az unakkuzativitás-tesztek fényében

A szemelfaktív igék a magyar nyelvben mondattani viselkedésük alapján az unergatív-unakkuzatív spektrum belsejében helyezkednek el. Egyes tulajdonságaik alapján az unergatív igékkel rokoníthatók, ilyen például az *egyed* áltárgy felvételének képessége:

- (39) *A harang kondult egyed.* → unergatív (l. 26)

Más tulajdonságaik szerint az unakkuzatív igék körébe sorolhatók:

A) Igekötők felvételének képessége:

- (40) *A harang megkondult.* → unakkuzatív

B) Névelőtlen, szemantikailag inkorporált alany felvételének képessége:

- (41) *Harang kondult.* → unakkuzatív

- C) Az unakkuzativitást támaszthatja alá az a tény, hogy a szemelfaktív igék (bizonyos szisztematikus kivételekkel) egyes nyelvjárásokban ikes igék:

(42) *pattanik, kondulik, mozdulik* → unakkuzatív (de: **bólintik*, **köhintik*)

Végül kifejezetten a mozzanatos igék köztes unergatív-unakkuzatív státuszára utalhat az, hogy az anyanyelvi beszélők intuíciója megoszlik abban a tekintetben, hogy ezen igék állhatnak-e rezultatív szerkezetben (ez ugyanis az unakkuzativitás jellegzetessége):

(43) [?]*Az úrsikló apró darabokra robbant.*

[?]*A deszka szilánkokra reccsent.* → ?

A fenti nyelvi adatok két szorosan összefüggő kérdést vetnek fel: (i) A szemelfaktív igék kettős szintaktikai viselkedése összefüggésbe hozható-e a szemelfaktív igék szemantikai jellemzőivel?, valamint (ii) Szintaktikailag hogyan modellezhető a fenti kettős viselkedés?

A szakirodalomban ezekkel a kérdésekkel érintőlegesen Csirmaz 2006 foglalkozott. Javaslatára szerint a szemelfaktívok valójában unakkuzatívok. Az *egyet* áltárgy esetükben nem a belső argumentum helyén, hanem adjunktumként illeszkedik be, az *egyet* áltárgy és az igekötő együttes előfordulását (amely egyértelműen agrammatikus) pedig a *Single Delimiting Constraint*³ (Tenny 1994) zárja ki:

(44) **A fény megvillant egyet.*

A következő fejezetben egy ettől eltérő (és véleményünk szerint helytállóbb) elemzést javasolunk a szemelfaktív igék kettős unakkuzatív-unergatív viselkedésének modellezésére. A két elemzés összevetését a 7. részben végezzük el.

6. A magyar szemelfaktív igék jellemzése az unakkuzativitás szempontjából

6.1 Szemantika

A mozzanatos igék szemantikai jellemzőit és annak a szakirodalomban feltárt összefüggését az unakkuzativitással az alábbi felsorolás mutatja be:

³ *Single Delimiting Constraint* (egyszeres korlátozásra vonatkozó megszorítás): az ige által jelölt esemény csak egyszeresen mérhető ki, vagyis legfeljebb egy korlátozó elemet tartalmazhat.

- alacsony agentivitás (inkább *experiens*, mint *ágens*) → unakkuzatív
- alacsony szándékoltság (*volitionality*) → unakkuzatív
- alacsony kontroll (*control*) → unakkuzatív
- belső okozás (*internal causation*) → unergatív
- magas érintettség (*affectedness*) → unakkuzatív
- magas homogenitás → unakkuzatív
- a beszédhelyzet univerzumától független létezés → unakkuzatív
- dinamikusság → unergatív
- atelikusság → unergatív

Mivel az unakkuzativitási szakirodalom ezen szemantikai jellemzők egy részét egyértelműen az unergativitáshoz, más részüket pedig az unakkuzativitáshoz köti, megállapítható, hogy a szemantikai jellemzés a magyar szemelfaktív igék szintaktikai viselkedésének természetes magyarázatát adja: a mozzanatos igék szemantikai szempontból az unergatív-unakkuzatív kontinuum belsejében helyezkednek el, s ezzel összhangban szintaktikai szempontból is a unergatív-unakkuzatív kontinuum belsejében találhatók. Ráadásul az is kimutatható, hogy azok a szemelfaktív igék, amelyek bizonyos szemantikai ismérveik szempontjából eltérnek a többitől (például az ágéntívnek és kevésbé érintett alanyúnak tekinthető *köhint*, *bólint*), s így szemantikai szempontból az unergatív-unakkuzatív kontinuum egyik szélé felé eltolódva helyezkednek el, szintaktikailag is ennek megfelelően viselkednek:

- mondattani viselkedés alapján unergatív:
 - (45) *A fiú köhintett egyet.*
 - (46) **A fiú megköhintett.*
 - (47) **Fiú köhintett.*
 - (48) **Köhintik.*
 - (49) **A fiú rekedtre köhintett.*
- szemantikájában is eltér a többi mozzanatos igétől
 - ágéntív → unergatív
 - szándékoltság → unergatív
 - kontrollált → unergatív
 - az alany érintettsége alacsony → unergatív
 - az alany az adott eseménytől függetlenül létezik → unergatív

A fenti szemantikai jegyeket három csoportra oszthatjuk. Az „ágensség-thémaság” jegycsoport tekintetében a mozzanatos igék az unakkuzatívokra jellemző jegyekkel rendelkeznek (alacsony agentivitás, alacsony szándékoltság és alacsony kontroll). A belső okozás diagnosztikája azonban egyértel-

műen az unergativitást valószínűsíti. Ami az eseményszerkezetet illeti, a dinamikusság és atelikusság (a Smith 1991, illetve a Tenny 1994 szerinti értelemben, amennyiben úgy tekintjük, hogy a *measuring out*⁴ nem értelmezhető a szemelfaktívok által jelölt tisztán pontszerű események esetén) olyan tulajdonságok, amelyek az unergativitással mutatnak erős korrelációt.

Szemantikai osztályok szerint a szemelfaktívok kibocsátásigékként (*verbs of emission*), illetve iránnyal nem rendelkező mozgásigékként (*verbs of undirected motion*) azonosíthatók. Levin–Rappaport–Hovav (1995) a kibocsátásigéket olyan mozgásigékként jellemzi, melyek iránnyal nem rendelkező olvasatban unergatívok, iránnyal rendelkező olvasatban pedig unakkuzatívok. Elsőre vonzónak tűnhet a fenti magyarázat alkalmazása a magyar szemelfaktívokra, hiszen sok igező rendelkezik irányt kifejező olvasattal:

(50) *A labda felpattant.*

Fontos azonban észrevenni, hogy mindegyik szemelfaktív ige grammatikus a *meg-* igezővel, amely egyértelműen nélkülözi az irányultságot.⁵ Ráadásul korántsem igaz, hogy minden kibocsátásige szemelfaktív lenne. Vagyis, ha a szemelfaktívok szintaktikai viselkedését a kibocsátásige mivoltukból vezetnénk le, ezzel azt jósolnánk, hogy a nemszemelfaktív kibocsátásigék szintaktikailag ugyanúgy viselkednek, mint a szemelfaktívok; s ez a predikció empirikusan nem állja meg a helyét.

Összefoglalva: eseményszerkezetük a szemelfaktívokat az unergativitásra hajlamosítja. Argumentumszerkezet tekintetében a szemelfaktívok egyaránt felmutatnak az unakkuzativitásra (alacsony agentivitás, alacsony szándékolt-ság és alacsony kontroll) és az unergativitásra (belső okozás) hajlamosító jegyeket.

Ez a szemantikai kettőség természetes magyarázatát adja a szemelfaktívok vegyes szintaktikai viselkedésének.

6.2 Szintaxis

Kérdés, hogy a fent felvázolt összefüggés milyen szintaktikai keretben modellezhető egzaktabb módon. A sztenderd megközelítés szerint a belső

⁴ A *measuring out* kifejezés arra utal, hogy az ige belső argumentuma fontos szerepet játszik a jelölt esemény időbeli végpontjának meghatározásában, mintegy kimérve (*measure out*) az esemény időbeli terjedelmét (Tenny 1994).

⁵ Elméletileg lehetséges lenne azt feltételezni, hogy a *meg-* az eredeti (vagyis a leírt esemény előtt fennálló) állapotba való visszatérést jelöli, s így rendelkezik irány-olvasattal. A magyarázandó tényektől független érvek híján azonban egy ilyen érvelés körkörös lenne.

argumentum (tárgy, unakkuzatív ige alanya) a VP-n belül illeszkedik be, a külső argumentum (transzítív, unergatív ige alanya) a VP-n kívül (például vP Spec-jében). Az unakkuzativitást mint szemantika-szintaxis interfész-jelenséget (a lexikalista megközelítésekhez csatlakozva) ezután úgy ragadhatjuk meg, hogy azt feltételezzük, hogy egy adott predikátum (illetve az általa jelölt esemény) határozza meg azt, hogy milyen szemantikai jegyekkel bíró argumentum(ok)at fogad el.

Az igeosztályok többségében ezen jegyek többé-kevésbé egyértelműen az ágensi és témái (proto)szerepek egyikébe sorolják az argumentumot, így az vagy a külső, vagy a belső argumentumhelyen illeszthető be. Ezzel szemben a szemelfaktív igék olyan szemantikai jegyekkel bíró argumentumot várnak, amely jegyek az ágensség-thémaság szempontjából keverték. Ebből következően nincs egyértelmű szelekció, vagyis az argumentum mind a külső, mind a belső argumentumhelyen beilleszthető.

Amennyiben a fenti elképzelés helytálló, azt várjuk, hogy a beillesztés helyétől függően az ágensi vagy a témái olvasat lesz a kiemelkedőbb. Az alábbi mondatpár igazolni látszik ezt a predikciót:

(51) *Magától megmozdult.*

(52) *#Magától mozdult egyet.*

A magától jelentése ezekben a mondatokban az, hogy a jelzett esemény külső előidéző közreműködése nélkül ment végbe. Mivel az *egyet*-es mondatban egyértelműen ágensi olvasatú az alany, ezért az az olvasat, amelyet a *magától* elem kiváltana, már eleve egyértelmű. Ebből fakadóan a (52)-es mondat, ha nem is agrammatikus, de mindenképpen nehezen elfogadható.⁶

Mint az 5.2-es alfejezetben említettük, a szakirodalomban a fenti kérdésekkel érintőlegesen Csirmaz (2006) foglalkozott. Javaslata szerint a szemelfaktívok valójában unakkuzatívok. Az *egyet* áltárgy esetükben nem a belső argumentum helyén, hanem adjunktumként illeszkedik be, az *egyet* áltárgy és az igekötő együttes előfordulását pedig a *Single Delimiting Constraint* (Tenny 1994) zárja ki. Csirmaz e javaslatával szemben egy empirikus és egy elméleti ellenvetés hozható fel. Egyrészt ha azt feltételezzük, hogy a szemelfaktívok unakkuzatívok, a *magától*-teszt eredményét nem tudjuk mivel magyarázni. Elméleti síkon pedig az unakkuzativitás szempontjából proble-

⁶ Természetesen ágensi alanyú mondatokkal is lehet szerencsés a *magától* használata: *Feri magától fogat mosott*. Az ilyen mondatokban azonban a *magától* jelentése speciális ('saját kezdeményezésére, külső utasítás/kérés nélkül'). Amennyiben a *magától*-t a fenti mondatokban használt értelemben vesszük, itt is nehezen elfogadható mondatot kapunk: *#Feri magától fogat mosott* vs. *A könyv magától leesett*.

matikus *A harang kondult egyet* típusú mondatok elemzése kérdőjelezhető meg: Csirmaz *ad hoc* módon azt feltételezi, hogy bár az *egyet* általában a belső argumentum helyén áll, a fenti esetekben mégis adjunktumként illeszkedik be. Mivel az adjunktum-*egyet* létezésére nincs független motiváció, ez a megoldás meglehetősen önkényesnek tűnik. Az általunk javasolt elemzés ezzel szemben a *magától*-teszt eredményét jól magyarázza, az adjunktumként beillesztett *egyet* feltételezésére pedig nincs szüksége.

A konklúziót megelőzően még fel szeretnénk hívni a figyelmet a szemelfaktív igék egy érdekes tulajdonságára:

(53) **A fény villant.*

Amennyiben a fenti mondatban *a fény* belső argumentumként van illesztve, akkor a létrejövést kifejező igékhez hasonló elemzéshez folyamodhatunk, mely esetben a fenti mondat agrammatikussága jól magyarázható.

Feltételezésünk szerint azonban a *villan* ige külső argumentumként is el kell, hogy fogadja *a fényt*. Ez esetben viszont azt várnánk, hogy a fenti mondat grammatikus, ez azonban nem áll fenn, unergatív olvasat mellett csak az *egyet*-tel kiegészített mondat elfogadható.

(54) **A fény villant.*

(55) *A fény villant egyet.*

A szakirodalomban az *egyet* (az igekötőkhöz hasonlóan) szituációkorlátozóként (*situation delimiter*) szerepel (Csirmaz 2006, Tenny 1994): telicizál vagy korlátoz (*delimit*), végállapotot vagy végpontot ad hozzá az eseményhez. Vagyis deskriptív jelleggel azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarban a szemelfaktívok kötelezően telicizálódnak (korlátosság értelemben), kivéve az inkorporáció esetét. Ezt tentatív jelleggel grammatikalizációként magyarázhatjuk: az eseményszerkezetük révén automatikusan korlátos szemelfaktívok esetén a korlátosságnak egy az igétől független szituációkorlátozóban is kötelezően meg kell jelennie.

7. Konklúzió

Dolgozatunkban a magyar mozzanatos igék kettős, unergatív/unakkuzatív szintaktikai viselkedésére adtunk magyarázatot a szemantikai jegyekre való visszavezetéssel. Ez az unakkuzativitás gradualitásával foglalkozó nemzetközi szakirodalom számára is hasznos adalékot jelenthet mind empirikus, mind teoretikus szempontból. Míg a szakirodalomban az unergatív-unakkuzatív kontinuum hipotézisét elsősorban egyes indoeurópai

nyelvekre (olasz, német, francia, holland) vonatkozóan és egyetlen unakkuzativitás-diagnosztikára (*haben/sein* segédige választása) korlátozva vizsgálták (Sorace 2000, Alexiadou 2004), a fenti elemzés abból a szempontból jelenthet hasznos adalékot, hogy egy nem indoeurópai nyelvre vonatkozóan és a segédige-választástól eltérő diagnosztikák alkalmazásával mutatja ki az unergatív-unakkuzatív kontinuum létezésére, illetve annak szemantikai megalapozottságára vonatkozó hipotézis helytállóságát. A szemelfaktív igék fenti viselkedését egy olyan modellben ragadtuk meg, amelyben argumentumuk több (opcionális) beillesztési hellyel rendelkezik: ez a modell az eddigi szakirodalmi javaslatoknál jobban magyarázza az empirikus tényeket, és elméleti szempontból is vonzóbb tulajdonságokkal bír.

Irodalomjegyzék

- Alexiadou, A. és mtsai. 2004. *The unaccusativity puzzle: explorations of the syntax-semantics interface*, Oxford, Oxford University Press.
- Bene A. 2005. *Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Borer, H. 1994. The projection of arguments. In E. Benedicto – J. Runner (eds.), *Functional Projections*, University of Massachusetts Occasional Papers 17: 19–47.
- Csirmaz, A. 2006. Accusative case and aspect. In É. Kiss K. (ed.) *Event Structure and the Left Periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Dowty, D. 1990. Thematic Proto-Roles and Argument Selection, *Language* 67: 547–619.
- É. Kiss K. 2002. *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss K. 2006. The aspectual function and the syntax of the verbal particle. In É. Kiss K. (ed.) *Event Structure and the Left Periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- van Hout, A. 2004. Unaccusativity as Telicity Checking. In Alexiadou, Artemis – Anagnostopoulou, Elena – Everaert, Martin (eds.) *The unaccusativity puzzle: explorations of the syntax-semantics interface*, Oxford, Oxford University Press.
- Kiefer, F. 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In Kiefer F. (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, F. 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Levin, B. – M. Rappaport Hovav 1995. *Unaccusativity: at the syntax-lexical semantics interface*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- Marác, L. 1989. *Asymmetries in Hungarian*, PhD Dissertation: Groningen.
- Perlmutter, D. 1978. Impersonal passives and the unaccusative hypothesis, *Papers from the Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society* 4: 157-89.

- Piñón, K. 2001. Töprengtem egyet: azon, hogy mit jelent az egyet. In Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Smith, C. S. 1991. *The Parameter of Aspect*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Sorace, A. 2000. *Gradients in auxiliary selection with intransitive verbs*, *Language* **76**: 859-90.
- Tenny, C. 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Vendler, Z. 1957. Verbs and times, *The Philosophical Review* **66** (2): 143–160.